

**QORAQALPOG'ISTON QISHLOQ XO'JALIGIDA IRAB
MODELI DOIRASIDA BOSHQARUV MAS'ULIYATINI
TAQSIMLASH**

Berdakh Askarbay uli Tajibaev

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti

Menejment va iqtisodiyot asoslari kafedrası o'qituvchisi

Nukus, O'zbekiston

E-mail: berdax_97@bk.ru

Annotatsiya. Tezisda qishloq xo'jaligi resurslarini boshqarishda qaror qabul qilish, ijro va nazorat funksiyalarini muvofiqlashtirish masalasi ko'rib chiqiladi. Muallif taklif qilayotgan integratsiyalashgan resurs samarali agrar boshqaruv (IRAB) modeli uchun mas'uliyat matritsasi, qaror pasporti va qayta aloqa tartibi ishlab chiqiladi. Takliflar institutsional tahlilga asoslangan bo'lib, amaliy samaradorlikning o'lchangan natijasi sifatida talqin qilinmaydi.

Kalit so'zlar: resurslarni boshqarish, IRAB, institutsional muvofiqlashtirish, mas'uliyat matritsasi, hisobdorlik, qishloq xo'jaligi.

Kirish

Qoraqalpog'iston qishloq xo'jaligida resurslardan samarali foydalanish masalasi xo'jalik ichidagi ishlab chiqarish qarorlari hamda tashqi xizmatlar o'rtasidagi bog'liqlikni hisobga olishni talab qiladi. Fermer ekin va ish muddatini rejalashtiradi, biroq suv yetkazish jadvali yoki xizmatning bajarilish vaqti boshqa ishtirokchi qaroriga bog'liq bo'lishi mumkin. Shu sababli texnik jihatdan maqbul yechimning o'zi muvofiqlashtirilgan ijroni kafolatlamaydi.

Tadqiqot maqsadi — dissertatsiyada taklif qilinayotgan IRAB modeli doirasida boshqaruv funksiyalarini amaliy vazifalar, javobgar ishtirokchilar va tekshiriladigan hujjatlar bilan bog'lash. Buning uchun qarorlar zanjiri

aniqlanadi, mas'uliyat matritsasi tuziladi va kelishmovchiliklarni ko'rib chiqish tartibi taklif etiladi. Tadqiqot obyekti fermer xo'jaligi va unga xizmat ko'rsatuvchi ishtirokchilar o'rtasidagi boshqaruv munosabatlaridir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

OECD tadqiqotida suv boshqaruvida manfaatdor tomonlar ishtirokining shartlari, xarajatlari va natijalarini birgalikda ko'rib chiqish zarurligi yoritilgan [1]. OECDning keyingi indikatorlar tizimi boshqaruv jarayonini baholash va harakatlar rejasini shakllantirishga yo'naltirilgan [2]. Ushbu yondashuvlar mahalliy xo'jaliklar uchun tayyor me'yor emas; ular IRAB doirasida vazifa, dalil va qayta aloqa o'rtasidagi bog'lanishni ishlab chiqishga metodik asos bo'lib xizmat qiladi. Ostrom umumiy resurslardan foydalanishda institutsional qoidalarning ahamiyatini asoslaydi [3]. FAO suv hisobini boshqaruv sharoiti bilan birga tahlil qilishni tavsiya etadi [4].

Tezisdan funksional tahlil va jarayonlarni modellashtirish usullari qo'llanildi. Tahlil birligi tashkilotning umumiy faoliyati emas, balki muayyan resursga doir boshqaruv qaroridir. Har bir qaror uchun tashabbuskor, kelishuvchi, ijrochi va tekshiruvchi rollari ajratildi. Matritsa muallif taklifi bo'lib, tashkilotlarning qonunchilikda belgilangan vakolatlarini o'zgartirishni nazarda tutmaydi.

1-jadval. IRAB uchun taklif etilayotgan mas'uliyat matritsasi

Vazifa	Asosiy mas'ul va hamkor	Tekshirish dalili
Ehtiyojni aniqlash	Fermer; agronom va hisobchi bilan	Dala rejasi va resurs talabi
Jadvalni kelishish	Tegishli xizmat ko'rsatuvchi; fermer bilan	Kelishilgan xizmat jadvali

Vazifa	Asosiy mas'ul va hamkor	Tekshirish dalili
Ijroni qayd etish	Ishni bajargan ishtirokchi; qabul qiluvchi bilan	Sana, hajm va qabul hujjati
Natijani tekshirish	Kelishilgan baholovchi; tomonlar bilan	Dalillar asosidagi xulosa
Tuzatish kiritish	Qaror egasi; ta'sir ko'radigan tomonlar bilan	Yangilangan reja va asos

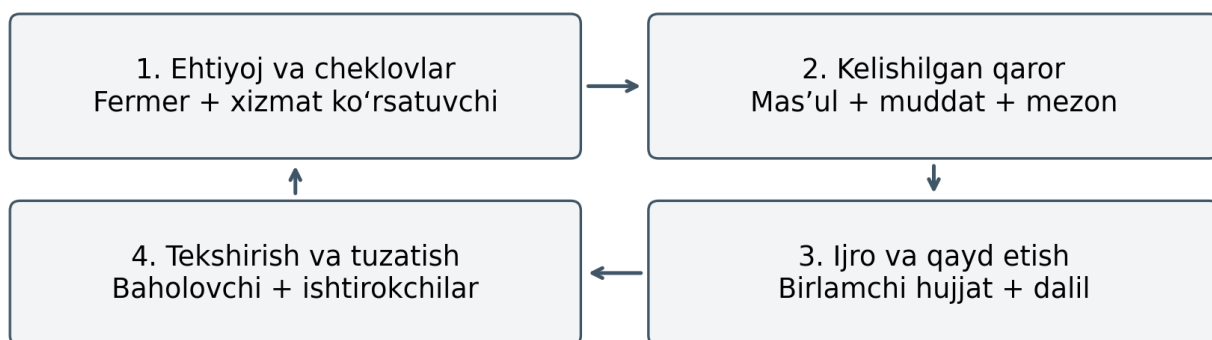
Manba: muallif ishlanmasi.

Bir shaxs bir necha vazifani bajargan hollarda ham ijro haqidagi qayd va uni tasdiqlash tartibi ajratiladi. Resurs yetishmovchiligi uchun javobgarlik belgilashdan oldin ishtirokchining real vakolati va tashqi cheklovlar tekshiriladi

Natijalar: qaror pasporti va qayta aloqa tartibi

Ishning metodik natijasi — mas'uliyat matritsasini qaror pasporti bilan birlashtirish taklifidir. Pasportda qarorning maqsadi, tegishli dala yoki xizmat, boshlang'ich holat, bajarish muddati, mas'ul shaxs, talab etiladigan resurs va natijani tekshirish usuli qayd etiladi. Shu tariqa umumiy topshiriq kuzatiladigan boshqaruv harakatiga aylantiriladi.

1-rasm. Qarorni kelishish, bajarish va tuzatish sikli. Manba: muallif ishlanmasi.

Masalan, sug'orish muddatini o'zgartirish zarurati tug'ilganda fermer daladagi ehtiyojni bildiradi, xizmat ko'rsatuvchi mavjud yetkazish imkoniyatini ko'rsatadi. Tomonlar kelishilgan muddat va kuzatiladigan hajmni qayd etadi. Bajarilgandan so'ng daladagi qabul ma'lumoti xizmat hujjati bilan solishtiriladi. Bu misol taklifning ishlash mantiqini ifodalaydi; real xo'jalikda kuzatilgan holat sifatida berilmaydi.

Kelishmovchilik yuzaga kelganda dastlab faktlar aniqlanadi: qaysi majburiyat bajarilmagan, hujjat qachon tuzilgan va sabab tomonning nazoratida bo'lganmi? Keyin tuzatish chorasi va uning muddati kelishiladi. Nizo hal qilinmasa, tomonlar avvaldan kelishilgan ko'rib chiqish tartibiga murojaat qiladi. Texnik nosozlik, noto'g'ri rejalashtirish va tashqi ta'minot uzilishi bir xil boshqaruv xatosi sifatida baholanmaydi.

Ma'lumotga kirish ham vazifaga mos belgilanadi: ishtirokchi o'z qarori uchun zarur yozuvlarni ko'radi. Tijorat ma'lumotlarini umumlashtirib taqdim etish, o'zgartirish tarixini saqlash va xatoni tuzatish imkoniyati hisobdorlikning amaliy shartlari sifatida taklif etiladi. Qaydlar va tahlil bosqichlarini hujjatlashtirish DIME qo'llanmasidagi takror tekshiriladigan tadqiqot tamoyiliga mos keladi [5].

Muhokama va amaliy takliflar

Modelni baholashda faqat yig'ilishlar yoki to'ldirilgan hujjatlar sonini hisoblash yetarli emas. Birinchi mezon — kelishilgan topshiriqlarning muddatida bajarilish ulushi; ikkinchisi — tekshiruv dalili mavjud qarorlar ulushi; uchinchisi — kelishmovchilikni hal etishga sarflangan vaqt. Har bir ulush uchun kuzatuv davri va hisobga olinadigan topshiriqlar to'plami oldindan belgilanadi. Bekor qilingan yoki muddati o'zgargan topshiriqlar alohida qayd etiladi.

Mazkur ko'rsatkichlar hosildorlik yoki resurs tejallishining o'rnini bosmaydi. Ular boshqaruv jarayonining qanday ishlayotganini tushuntirishga xizmat qiladi. Jarayon yaxshilangani bilan iqtisodiy natija bir vaqtda o'zgarsa ham, sababiy bog'liqlik alohida tekshirilishi lozim. Hisobot tayyorlashga ketadigan ish vaqti ham modelning tashkiliy xarajati sifatida hisobga olinadi.

Amaliy jihatdan dastlab bitta takrorlanadigan jarayon, masalan, suv yetkazish jadvalini kelishish tanlanishi maqsadga muvofiq. Ishtirokchilar zarur yozuvlar hajmini kelishib oladi, sinov davomida ortiqcha maydonlar chiqarib tashlanadi. Kichik xo'jaliklar uchun qog'oz shakl va oddiy elektron jadvaldan foydalanish imkoniyati saqlanishi kerak. Raqamlashtirish darajasi boshqaruv tartibining aniqligini almashtirmaydi.

Xulosa

Taklif etilgan yondashuv IRAB modelida qaror, vakolat, ijro dalili va tuzatish chorasi o'rtasidagi aloqani aniqlashtiradi. Tadqiqotning metodik natijasi mas'uliyat matritsasi, qaror pasporti va qayta aloqa tartibini o'zaro bog'lashdan iborat. Ushbu vositalar vazifalarni aniq belgilash, ijroni hujjatlashtirish va kelishmovchiliklarni dalillar asosida ko'rib chiqish uchun tavsiya etiladi. Amaliy qo'llashda xo'jalik hajmi, ishtirokchilarning vakolati va hisob yuritish imkoniyatlarini inobatga olish maqsadga muvofiq. Boshqaruv tartibini takomillashtirish qarorlari ijro muddati, hujjatlashtirish xarajati va ishtirokchilar fikrini birgalikda baholashga asoslanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. OECD. Stakeholder Engagement for Inclusive Water Governance. Paris: OECD Publishing, 2015. <https://doi.org/10.1787/9789264231122-en>.
2. OECD. Implementing the OECD Principles on Water Governance: Indicator Framework and Evolving Practices. Paris: OECD Publishing, 2018. <https://doi.org/10.1787/9789264292659-en>.
3. Ostrom E. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge University Press, 1990. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511807763>.
4. FAO. Water Accounting and Auditing: A Sourcebook. FAO Water Reports No. 43. Rome, 2016. <https://www.fao.org/3/a-i5923e.pdf>.
5. Bjärkefur K., de Andrade L. C., Daniels B., Jones M. Development Research in Practice: The DIME Analytics Data Handbook. Washington, DC: World Bank, 2021. <https://worldbank.github.io/dime-data-handbook/>.